

Джерела та література

1. Гуменюк В.І. Художнє осягнення кримськотатарських реалій в оповіданні Михайла Коцюбинського «Під мінаретами» / В.І. Гуменюк // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 158. – С. 44–46.
2. Гуменюк В.І. Художнє осягнення кримськотатарських реалій в оповіданні Михайла Коцюбинського «В путях шайтана» / В.І. Гуменюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2009. – Т. 22 (61). – № 3: Филология. Социальные коммуникации. – С. 101–110.
3. Калениченко Н. Михайло Коцюбинський / Н. Калениченко // Історія української літератури: У 8 т. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 1968. – 524 с.
4. Коцюбинська-Єфименко З. Крим в житті і творчості М.М. Коцюбинського / З. Коцюбинська-Єфименко // Коцюбинський М. На камені: Кримські оповідання та листи. – Сімферополь, Таврія, 1972. – 120 с.
5. Коцюбинський М. Твори: У 2 т. / Михайло Коцюбинський. – К.: Наукова думка, 1988. – Т. 1. – 579 с. – С. 180. Надалі при посиланні на це видання в тексті вказується сторінка.
6. Шева О. М.М. Коцюбинський і Крим / О. Шева // Коцюбинський М. Кримські оповідання. – Сімферополь: Крим, 1964. – 128 с.

Кокиєва А.

УДК 398

КЪЫРЫМТАТАР ФОЛЬКЛОР ЭСЕРЛЕРИНДЕ КЪУЛЛАНЫЛГЪАН РАКЪАМЛАРНЫНЪ СЫРЛАРЫ. («ДОКЪУЗ» РАКЪАМЫНЫНЪ БЕДИЙ ВАЗИФЕЛЕРИ)

МАГИЧЕСКОЕ ЧИСЛО 9 В КРЫМСКОТАТАРСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

В статье рассматривается магическое число 9 в крымскотатарском фольклоре. Все коды культуры определяют метрически-эталонную сферу мировоззрения. Сегодня при чтении фольклорных произведений понимание этого пласта осложняется. Всё это создаёт предпосылки для исследования основного значения культурного пространства.

Меселенинъ котерилуви. Фольклор есерлеринде 9 ракъамынынъ манасынынъ анълашылмагъанынен багълыдыр. Бу мевзунынъ къырымтатар фольклорында аля даа огренильмегени исе тедкъикъатымызынынъ муимлигини къайд этмеге давет эте ве апробатив бир талиль олгъаныны косътере.

Мевзунынъ сонъки теткъикъатларда талиль олунувы. Къырымтатар фольклор есерлеринде къулланылгъан ракъамларнынъ сырлары («Докъуз» ракъамынынъ бедий вазифелери)къырымтатар фольклористикасында огренильмеди. Бу саада А. И. Бородин, Durbilmez Bayram ве М. Джураев киби алимлернинъ ишлерини къайд этмек ерлидир.

Тедкъикъатымызынынъ эсас макъсады – фольклор есерлеринде къулланылгъан «докъуз» ракъамынынъ тарихий-мифологик ве ве поэтик вазифелерини тайинлемектен ибареттир

Къырымтатар эдебияты кафедрасында тайинленген мевзунен ишимиз сыкъ багълыдыр. Къырымтатар фольклор есерлеринде чешит-тюрлю ракъамлар (сайылар) ишлетильмекте. Фольклор есерлеринде къулланылгъан ракъамларнынъ тарихий эсаслары ве поэтик табиатына коре: анъаневий ве тылсымлы ракъамлар чешитинден ибареттир. [5,15]. Ракъамлар вастасынен айтылмагъа истенильген медений кодларнынъ сатыр асты маналарынынъ тайинленюви медениет коду анълайышыны муджесемлей. Тариф олунгъан мундериджесине коре, медениет коду: соматик, феза, вакъыт, предмет, биоморф ве рухий медениет кодларына такъсимлене. [7,232-233].

Къадимий девирлерден берли халкъымызынынъ анъында кодлаштырылып, муджесемленген сёзлер, ибарелер миллетнинъ медений вариети сайылып. Бу медений вариант асырлар теренлигинден бизим кунюмизге халкъ агъыз яратыджылыгы ве эдебий абиделер вастасынен келип еткендир. Ве бугунъ де бугунъ миллетнинъ фаний дюньясынынъ медений къыйметлерини сечмеге хызмет этип кельмектелер ве *медений код* анълайышыны такъдим этмектелер.

Халкъ агъыз иджадынынъ бедиедлигини мукеммелештирген ракъам ремзлери (симгъалары) муайен структуралы-семантик ве поэтик вазифелерини беджерелер. Поэтик формулалар теркибинде тургъунлашып къалгъан ракъамлар бедий метинде анъаневий шекильде ишлетилелер.[5.25]

Иш чокълашып, эль-эльге тиймейип къалгъанда, къартларнынъ нуткъунда «*докъуз толгъакъ бир кельди*» деген ибарени эшиткендирсингъыз. Сачы тобугъындан да ашагъа тюшкен, яни сачы узун олгъан къызгъа «*сачы докъуз тутам*», «*сачы докъуз къулач*» деп тарифленгенини де биледирсингъыз.

Бойле ибарелернинъ манасыны земане генчлерининъ чокъусы анъламайлар. Мисаль оларакъ, «*докъуз толгъакъ бир кельди*» деген ибаредде къулланылгъан «докъуз» ракъамы эсасен «чокъ ишнинъ бир кунъде япыладжагъыны анълатыр ве косътерир.

«*Сачы докъуз тутам*», «*сачы докъуз къулач*» деп тарифленген келимеде къыз сачынынъ къалынлыгы ве узунлыгы косътерилер.

«*Докъуз толгъакъ*» ибареси – инсан вуджудындаки энъ зарур: козь, къулакъ, бурун, агъыз, тиш, тиль къол, аякъ, къарын киби азаларнынъ бирдемлигини анълата. Бу ибаредде де докъуз сайысы анъаневий тарзда ишлетиле. Чюнки инсан тенинде экинджи дередже азалар ёкътыр, оларнынъ эписи инсан ичюн муимдир. [5.32]

Фольклор эсерлеринде «докъуз» ракъамы айрыджа эмиетке маликтир. Масаллардаки къараманлар докъуз ай, докъуз кунь, докъуз саат ве докъуз дакъкъада дюньягъа келелер. Пельван-батырлар докъуз гедже ве куньдюз юрип, ильк къараманлыгыны косътерген арада, тек докъуз яшына еткен олалар. Докъуз къатлы кошк устюнде сефа сюръген къыз узакъ юрттан кельген ярыны докъуз къатлы миндерге отуртып, иззет ихтирамыны бильдире.

Докъуз куньлюк ёл, докъуз гедже ве куньдюз ёл юрьмек, докъуз кунь серсемлеп, ёл шашырып юрьмек ибарелери къараманларнынъ сеферлериндеки олып кечкен сергузештлерининъ даимий муддет бельгиси оларакъ къулланылалар. Ондан да гъайры бу ракъам эфсаневий къараманларнынъ айры бир хусусиетлерининъ борттирилип тасвир этильгенинде де ишлетиле билир.

Докъуз ракъамынынъ аьаневийлештирмек меселеси та къадимий тюрклер девринден келип чыкъмакъта. Куль Тигиннинъ къабрине оюлып язылган ташта «Докъуз огъуз будун, озь будуным эди – докъуз огъуз халкъы озь халкъым эди» деп айтыла. Яни бу ерде: уйгъур, хун, тунгра, буку, найиргъу, иска, къалпакъ, къарлукъ ве басмил киби докъуз къавм-урувдан ибарет олган «докъуз огъуз» къадимий тюрк къабиле бирлешмелеринден бирининъ ады олган [12, 469].

Къадимий эджатларымыз оларакъ эсапланган «докъуз огъуз»лар YI-YII асырда пек мешур олганлар. Олар Куль Тигин иле вакътынджа иттифакъ тизген олсалар да, мустакъиллик огърунда куреш олып барганлар.[12, 469]

Тесадюфке эмиет берингиз, Индонезиядаки Молукк денъизи янынъда яшаган ады «урсив» деп танылган къабиле докъуз къавм-урувдан ибарет экен. Къабиленинъ ады мааллий шиведе «урсив», яни «докъуз урув-къавм» деп терджиме олуна. Оларнынъ белли бир мифлеринде икяе этильгенине коре, бир эфсаневий чобан, бир огюзни ольдюрп, докъуз парчагъа болип, этрафтаки докъуз кой эалисине такъсим эте. Сонъра бу докъуз кой векиллери –«карбавсив»лер яни «докъуз огюз»лер къабиле бирлешмесининъ озегини тешиль эткенлер.[13, 145]

Къадимий Шаркъта, хусусан тюркий миллетлернинъ къабиле системасында докъуз ракъамына айрыджа эмиет берильгени тесадюфий олмагангъа бенъзей. Чюнки къадимий тюрк мифологиясында докъуз ракъамы мукъаддес сайылган.Г.П.Потанининъ язгъанына коре, къадимий тюрк къавмлери докъуз къат Кокке етмек ичюн махсус мерасим вакътында докъуз даире ичине тюшип оюн ойнаганлар. Даиренинъ меркезинде докъуз пытакълы терек ве докъуз сызыкълы даире тасвирленген даре къойылган. Гуя докъуз сызыкълы даире Кок ве Ер асты алемининъ ремзий шекли олса, терекнинъ докъуз пытагъы Эрлик ве онынъ огъулары атны багълагъан мыхлы чюйнинъ вазифесини беджерир эмиш.[9, 119]

Къадимий тюрк эфсанелеринде мукъаддес ракъам косътергичи сыфатында тургъунлашкъан докъуз сайысы фольклорнынъ эр бир жанрында къулланылган. Куль Тигиннинъ джесаретлерини медх эткен битикташта докъуз ракъамы поэтик элементке чевирилген.:

Сердар докъузынджы айнынъ йигirmi единджи (9 кере 3) куню дефн этилюви бир бакъыштан адий корюне. Лякин тарихшынас Гумилёвнинъ ракъамларнынъ къулланылуви къадимий эфсаневий дюньябакъышларнынъ махсулы олып къалгъаны ичюн, тарихий адиселернинъ аныкъ математик бельгисини бильдирмейлер дегенине коре, докъуз ракъамы текрарлана берип эпик аьане махсулы олып къалгъанны акъикъаттыр.

«Докъуз» ракъамында насылдыр мукъаддес бир сыр бар деп тюшонген баба-деделеримиз иптидаий девирлерден берли тюрлю мерасим ве адетлерде, фольклор эсерлеринде бу ракъамгъа аьаневий тарзда мураджаат этебергенлер.

Халкъ иджады ве мерасимлерде 9 ракъамы аьаневийлешювнинъ генетик эсаслары кечкен асырдан берли алимлернинъ дикъкъатыны джелъп этип кельмекте. В.Стасов Закавказье ве Иранда яшаган турк-могул къабилелеринде докъузлыкъ эсап усулы олгъаныны бильдире. [11, 311]

Булгъар фольклоршынаслары Ив. Д. Шишманов ве З.П. Ивановаларнынъ фикириндже, юкю къадыннынъ докъуз ай дегенде, дюньягъа эвлят догъургъаны, бу ракъамгъа айрыджа эмиет берильгенине себеп олган экен. [15, 455] ; [6, 519].

Ракъамларнынъ иляхийлештирюв меселесини махсус тедкъикъ эткен А.И.Бородин докъуз ракъамынынъ мукъаддеслик себебини къадимий девирлерде ай такъвиминден файдаланган къабилелернинъ дюньябакъышына багълап аьалата. Чюнки 27 куньден ибарет айнынъ учтен бир къысымы докъузгъа тенъдир. [1,119].

Медениет тарихында аьаневий учлюк семантикасыны этрафлыджа огренген А.Н. Сиркин ве В.Н. Топоровлар «ачыкъ триада»нынъ эврим типлери сырасына «9» ракъамыны да кирсеткендирлер. [10, 116].

Докъуз сайысынынъ тюрк мифологиясы ве медениетинде муим ери бардыр. Еди Кок курресининъ ве сабит йылдызларны къаплаган «гёгюн усть кемерининъ отесинде олан энъ юксек, докъузунджу дженнетле багълантылы» бильгиси бериле. [14, 179]

Тюркче ве фарсча китапларда чокъ къулланылган «нух сипихр» (докъуз кок) аьгълайышы къадим космик больгелерининъ: Юкъары дюнья, Орта дюнья, Ашагъыдаки дюнья учь къаткъа чыкъарылмасы сонърадан пейда олган «космик агъачын докъуз далы» пейда олгъандыр. Яратылыш дестанына коре, Танъры докъуз даллы бир агъач ве бу агъачын эр далынынъ алтында бир инсан яратылыр. Еди къат коктен сонъра кельген Арш ве Курси де бирер къушатыджы къат сайыларакъ, Коклерининъ докъуз къат олгъанына инанылыр. [16, 18]

«Къутадгъу билиг»те «докъуз алтын ренкли санджакъ» акъкъында икяе олуна. Бу «докъуз парча бахшыш бермек» демектир. Къырымтатар ханларынынъ укюмдарлары биле 9 кере 9= 81 парча бахшыш

алыр экенлер. Докъуз парча бахшыш бермекнинъ манасы да, Кок Танърысы акъкъындаки анълайышнен багълыдыр. [14, 183]

Тюрк тарихынынъ башлангъанындан берли, докъуз сайысы тюрк медениетинде энъ чокъ къулланылгъан ракъамлардан биридир. Огъуз Къагъан сеферлерден зафер иле къайткъанда, докъуз бинъ къоюн, докъуз юз сыгъыр сойдырыр, терилеринден исе докъсан докъуз хавуз яптырыр. Докъузуна ракъы, докъсанына къымыз толдыртыр экен. [16, 19-20].

Докъуз сайысы ишлетилгъен «*докъуз айнынъ чаршембеси эп бирликте келир*» деген келимеде «инсаннынъ япаджакъ ишининъ къарары артып кучъ, къудрет къошулып япыладжагъыны бильдирир. «*докъуз тююмнен багъламакъ*» демек, пек яхшы, мустехкем къорчаланмакъ, къорумакъ манасыны анълатыр. «*Докъуз койден къувулгъан киши*» келимесинде – инсаннынъ сыр тутмагъа бильмегенинден, эр бир ерде бу сырны ачкъанындан, эр кеске сырны айткъаны ичюн, койде урьмети ве итибары олмагъан ве койден къувулгъан инсаннынъ вазieti косътерилир. [14, 183]

«Эдиге батыр» масалларында «*докъуз огъул саиби олмакъ, докъуз хатырлы кишининъ огъуман джолгъа шыкъмакъ, докъуз башлы бир къуйрукълы джылан, докъуз башлы джыланнынъ докъуз башыны да кесмек, докъуз къуйрукълы ве бир башлы джылан*» киби ибарелерде докъуз сайысы симгъа оларакъ ишлетиле. [4, 186] ве бирлик олгъан ерде бирлик олур демек манасыны анълатыр.

«Бир акъыллы косемен докъуз акъылсыз косе» масалында исе «*докъуз акъылсыз косе, докъуз сандыкъ*» киби ибарелерде докъуз сайысы симгъа оларакъ къулланылыр [4, 186] ве акъылнен эр бир тюрлю мушкуль алны енъмек мумкюн олгъаны анълатылыр.

Нетиджелер. Бойледже «докъуз» ракъамы къырымтатар фольклор эсерлеринде пек чокъ къулланылмаса да, ишлетилгъен мисаллер эсасында мерасимлернинъ теркибинде де ишлетилгъенини къайд эте билемиз. Ондан да гъайры, докъуз ракъамы иле багълы поэтик формулаларны талиль этер экенмиз, халкъымызнынъ къадимий дюньябакъышлары эсасында шекилленген тарихий-этнографик хусусиетлернинъ бу ракъамларда акс эттирилгъенини айыра билемиз. Масалларда расткельген докъузлыкъ анъанелери чокъусы урф-адетлер ве мерасимлер иле алякъадар мотивлер ве левхалар теркибинде къулланыла бильгенини сече билемиз.

Теткъикъ олунгъан меселенинъ келеджекте къыйметли тарафлары

Къырымтатар фольклор эсерлеринде ракъамларнынъ тарихий эсаслары ве бедий алемини огренюв меселеси, тефеккюр муджилери оларакъ сайылгъан, къадимий мифологик тасавурларнынъ эмиедини терен анъламагъа ёл ачалар. Анъаневий ремзлер тарзында халкънынъ анъына синъип къалгъан, ве, кунъделик яшайышта мерасим ве адетлеримизнинъ сырлы алемине сефер къыларакъ, халкъ акъыл-идракининъ анъаневий инджеликлерини темелли огренмеге хызмет этелер. Къадимий девирлерде яшагъан миллетнинъ дюньябакъышынынъ поэтик табиатыны теткъикъ этильмесине кениш имкъаниетлер ярата билелер.

Къулланылгъан эдебият:

1. Бородин А.И. Число и мистика. – Донецк, 1975.
2. Дестанлар. – Ташкент, 1980. Эдебият ве санъат нешрияты.
3. Эдиге бий. Дестан. // Ыылдыз, 1989, №4 – с.96 – 120.
4. Durbilmez Bayram. Qırım türk anlatılarında sayı simqeligi. Millî folklor uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi – 2007. – №76., s.177- 190.
5. Джурраев Маматкул. Магические числа в узбекских народных сказках. Ташкент. «Фан» нашриёти 1991й., ISBN 5-648-01257-8.
6. Иванова З.П. Типични числа в българскити народни пьсни.// Известия на семинара по славянска филология при Университета в София. кн. IY. София, 1921.
7. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. – Москва «Гнозис». 2002. – 284с. – ISBN 5-94244-009-3.
8. Mahmut Enver., Nedret Mahmut. Bozcıgit. – Bucuresti. 1988
9. Потанин Г.П. Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе. – М., 1899.
10. Сыркин А.Я., Топоров В.Н. О триаде и тетраде // Ш летняя школа по вторичным моделирующим системам. Тезисы – Тарту, 1968.
11. Стасов В. Происхождение русских былин // Вестник Европы. 1868. Июль.
12. Узбек Совет Энциклопедиясы. 11-жилд. – Тошкент, 1973. – 469с.
13. Членов М.А. Числовая символика и тайные союзы на Молуккских островах // Мифология и верования народов Восточной и Южной Азии. – М., 1979.
14. Schimmel, Annemarie (2000) Sayıların Gizemi ., 2 bs., Istanbul.
15. Шишманов Ив. Д. Песенъта за мъртвия брать в поэзията на балканските народи.// Сборник за народни умотворення, наука и книжнина. Книга 15. – София, 1932
16. Yüksel, N. Avnı (1981a), « Türk Folklorunda 9 Sayısı», Ercies, S.30-31, Kaiserı.

Рецензент: Юнусов Ш.Э., зав.каф. крымскотатарской литературы ТНУ им.В.И. Вернадского, к.ф.н., доц.